

„...nincsen drágább a szabadságnál”**VASZILIJ SUKŠIN: JÖTTEM, HOGY SZABADSÁGOT HOZZAK**

Utolsó nyilatkozatának végén Suksin meglepetésszerű, radikális döntést jelentett be: „Sok mindent elmulasztottam az életben, és csak most eszmélek rá. Majdnem tizenöt évig filmeztem... Rendezetlen életem akadályozott az alkotómunkában, ide-oda kapkodtam, sok erőt fecsértem fölöslegesre, és most kímélnem kell az erőmet. Három-négy könyvet és két filmet alkottam: a *Tereferét* meg *A vörös kányafát*... És ezért most így döntök: vége a filmezésnek! Vége mindannak, ami akadályoz az írásban!” — Pályamódosító tervét azonban már nem válthatta valóra: utolsó nagyszabású művét, a szabadság megrendítő apológiáját nyújtó történelmi regényét is tulajdonképp forgatókönyvnek szánta. S valóban: mozaikszerű töredezettsége, epizód-sorainak részletes kidolgozottsága és az átkötések lazasága, a váltások gyakorisága és gyorsasága egyaránt a film formakincsében, kompozícióteremtő elveiben — a „vágásokban” — való gondolkodást jelzi, ennyiben a forgatókönyvek jellegzetes műfaji sajátosságait idézi. De a mű — eszmei és esztétikai minőségeiben — jóval több egy szokásos, irodalmilag periférikus érvényű forgatókönyvnel, pusztá segédeszköznél: kiérlelt, *autonóm* alkotás, a kimagasló értékekben bővelkedő suksini életmű egyik legjelentékenyebb — és legnagyobb formátumú — irodalmi vállalkozása. Regény, melyet a filmszerű ábrázolás is jellemez. S amely méltó módon reprezentálja a főntebb idézett szándék feltétlen megalapozottságát.

Regénye témájaként Suksin az orosz történelem egyik jelentős, egyetemesíthető tanulságok sorát kínáló népmozgalmát, a legendás hírű Sztyepan Razin vezette parasztfölkelést választja. A színes cselekmény a valóságos történelmi kronológiát tükrözi. Menete a mozgalom előtörténetétől, a vakmerő és fékezhetetlen kozák atamán perzsiak rablóhadjárataától a mind tudatosabb társadalmi célkitűzéseket manifesztáló szervezkedésen, a fölkelés kibontakozásán és tetőpontján át egészen a kegyetlen bukásig követi a följorsuló eseményeket. A lázadás tehát folyamatszerűségében tárul elénk, szüntelen látnunk kell így a történelem beteljesülő törvényeinek emberalkotta és mégis emberfölöttinek tűnő hatalmát. A mozgalom — Suksin híven és sokoldalúan figyelmeztet erre — megoldhatatlan súlyos ellentmondások, elkerülhetetlen tévedések sorát rejti, széthullása fájdalmasan törvényszerű. A történelem ugyanis nem a Razin elképzeléseiben élő népszabadság társadalma, hanem a feudális abszolutizmus felé haladt, a *fejlődés* objektív lehetőségeként és szükségleteként. De a fölkelés — megrázó elbukásában — mélyen tragikussá válik, mert „szükséges illúzióival” a leghumánusabb perspektívákért küzdött, a szabadság előrehaladásának nembeli ügyét szolgálta. Razin, az egész parasztháború tragédiája — Lukács György idevágó szavaival — „éppen attól a szükségszerűségtől kapja pátozást, melynek értelmében a mozgalom csak hősieen elbukó kísérleteken és kegyetlenül alapos önbírálaton keresztül juthat el a harc magasabb formáihoz, a győzelem eszközeihez”.

A Sztyepan Razin irányította lázadás tehát a társadalmi igazságtalanság, az emberi kiszolgáltatottság elleni legheroikusabb küzdelmek sorába tartozik, korlátozottságában és illúzióiban is egyetemes értékeket képvisel, a holnapot előlegezi, miként valamennyi korán jött forradalmi mozgalom. A megidézett múlt és a jelen összefüggései Suksin regényében már e területen nyilvánvalóak: a kiragadott lényeges történelmi epizódot a jelen „szükségszerű előtörténeteként” mutatja föl.

A „bátyuska” — Sztyepan Razin — a regény középponti alakja, aki egykorú jellemzés szerint: „Magas, méltóságteljes, erős testalkatú, gögös arcú, egyesek tekintetű férfi volt. Szerényen, igen szigorúan viselkedett.” Nos, Suksin Sztjenkája messze áll

e történetileg bizonyára hiteles képtől, az idézetben megrajzolt hűvösen távolságtartó, szikáran célracionális, szenvtelenségig józan, eleve tekintélyparancsoló viselkedésű embertől, vezértípustól. Legalábbis: egyéniségének csupán *egyik* oldalát minősítheti. Mert a regényben Razin sokkal színesebb és jóval ellentmondásosabb személyiség. Tetteiben, döntéseiben a *tudatosság*, az átgondolt taktika iránti fogékonyság a pillanatnyi szeszélyek, fellobbanó indulatok vezérelte szélsőséges *spontaneitás*sal elegyedik, önmérsztő vívódásai vagy féktelen dühkitörései olykor közvetlenül az ügy érdekeit veszélyeztetik. Szenvedélyessége ugyancsak folyvást kétarcú: nemcsak táplálja a roppant nehéz küzdelem vállalásának és lehetséges végigvitelének energiáit, hanem rombolja is. Ambivalens jegyeket sorjázó alakjában *démonikus* és *krisztusi* vonások kavarnak, karakterét — Suksin más nevezetes hőseihez hasonlóan — aligha lehetne hitelesen megítélni egy *elvont moralitás* feszes tételességű, csak fehéret-feketét ismerő normáinak platformjáról. Természetesen, szó sincs itt semmiféle erkölcsi relativizmusról, hiszen a *jó* és *rossz* közötti cezúra sohasem mosódik el. Sőt: egy jellemem belüli szembesítésük épp különbségüket teszi még elevenebbé, az írói értékrend szilárdságáról és differenciáltságáról tanúskodva. Suksin művészi „antropológiájának” is lényege az a humanitás, mely az embert a maga teljességében — konkrét erkölcsi totalitásában — látja és látatja.

A *történelmi* regény közegében Razin alakja általánosabb történelmi tanulságokat is sejtet: ellentmondásosságával szinte sűrítetten, esszenciálisan képviseli az *egész mozgalom* feloldhatatlan antinómikusságát, a tudatosság és ösztönösség mozzanatainak végzetes váltakozását. Vagyis: a nagy célra összpontosító elszántság, a méltó párosszal magasztalt igaz ügy és a nyugtalanítóan megoldatlanul hagyott súlyos kérdések, a belőlük fakadó eszmei tisztázatlanság, kapkodás tragikus véget jelző ket-tősségét.

De a kozák atamán — ellentmondásosságában is — a kimagasló történelmi egyéniségek körébe tartozik, a jellemábrázolás mindenekelőtt e kivételes nagyság szubjektív fedezetének, eszmei és morális hátterének föltárására koncentrál. S ezen belül: a *másokkal* való szüntelen törődés rendkívüli önzetlenségére. A razini magatartás lényegét Suksin ekképp emeli ki: „Az emberek érezték, hogy Razin mindig gondoskodik róluk. Bár ez a gondoskodás nem látványos, bár ő is ember és elragadják az indulatok, nem mindig tud uralkodni természetén, tombol, ha lelki bánat és fájdalom emészti, mégis e lélek mélyén részvét lakik, és egyvalami mindig hiányzik belőle, hiányzik az undok szenvedély, hogy mások megalázásával mindig győzyírt saját szenvedésére; a kozákok szerették ezt a lelket. Szerették Razint; biztonságban érezték magukat nála. Hiszen nem a halál a szörnyű, hanem az, ha az ember körül néz, és senki sincs, aki aggódjon érte vagy megszánja.” A *mások* szenvedésének — megalázottságának és kiszolgáltatottságának — elviselhetetlen élménye radikalizálja vállalásáig. A szenvedő tömegek iránti cselekvő részvét: a forradalmári magatartás egyik legegységesebb *emberi* (szubjektív) motívuma. Suksin művének e kiemelt dimenziója — lehetséges párhuzamok sokasága mellett — Petőfi szintézisteremtő alkotását, *Az apostolt* idézi. Hiszen a forradalmárrá érlelődő Szilveszter is „Azt kezdte észrevenni, / Hogy ő nem a legszerencsélenebb, / És fájt nagyon neki, / Hogy vannak nála szánandóbbak is. / Mindig kicsinyebb lett előtte / Saját baja, / Míg végre végképp elfelejté, / S nem látta és nem érezé azt, / Csak a mások baját...” S e részvét akkor válhat cselekvő erővé, ha a társadalom átalakíthatóságának meggyőződésével társul. Ha a tömegek szenvedése nem transzcendens, arctalan végzetként, hanem az igazságtalan — feltétlen antihumánus — társadalmi viszonyok törvényszerű következményeként tudatosul. Az elnyomottakkal — az ügyükkel — való maximális azonosulás, a forradalmári heroizmus e kíméletlen szükséglete pedig a partikuláris érdekek sorának — gyakran konfliktusokkal teli — elfojtását követeli. Azt tehát, hogy a kollektív, nembeli érvényességű célok a legbensőbb *személyes érdekek*ké váljanak. Ennek teljesítése: a „nagy lelkek” lényegi sajátossága, megrendítő áldozatvállalásuk mélyen humánus, szubjektív fedezete.

Razin emberi nagyságának épp ezen övezete válik teljességgel felfoghatatlanná a *partikularitás* feltétlen igenlésére beállítódott szemlélet, életvitel számára. Suksin fölfokozott intenzitással, az ellentétes nézetek éles szembeállításával hangsúlyozza: az én privát érdekköreim túl már nem látó mindennapi egoizmus, a partikularis haszonelvűség → itt és másutt egyaránt — természetellenesnek, szinte közveszélyes megszállottságnak minősíti a valódi „nagy lélek” áldozatvállalását. Mert képtelen megérteni, hogy az embernek a *mások* fájdalma is okozhat gyötrelmet. Mert hihetetlen számára, hogy az övéen tetteit, választásait, magatartását — életvitele egészét — a szubjektum puszta öfenntartásának céljain messze túlmutató értékek és eszmények is vezérelhetik. Razin egykori fegyvertársa és meghitt barátja, a hűtlenné váló Frol Minajev épp ezért kérdezi teljes értetlenséggel, rosszhiszemű gyanakvással: „Miért a te lelked fáj mindenki miatt?”

Pedig Frol — miként Suksin rendkívül árnyaltan jellemzi — nem hitvány, korántsem értéktelen ember. Sőt: a csatákban nehezen nélkülözhető, bátor kozákkapitány. De Razint a növekvő próbatételek útján *csak* önnön partikularitása határáig képes követni. A szabadságmozgalmat megelőző rablóhadjáratban vitézül helyállt, életét is kockáztatta — mert a zsákmányszerző harcot saját közvetlen érdekének, *tehát* értelmes cselekvésnek tekintette. Amikor azonban Razin a cár és a bojárok ellen indult — a nincstelenek szabadságáért —, korábbi érdekelttségét végképp elveszítette. Az új hadjárat már nem kínál partikularis fogódzókat, ezért is ítélte heroikus céljait veszedelmes illúzióknak, esztelen ábrándoknak. Ezt a harcot valóban csak a meghaladott partikularitás jelentékeny emberi többletével lehet *tudatosan* és teljes önkéntességgel vállalni.

Elpártolását azonban — nem csekély további tanulságokat kínálva — megpróbálja ideologikusan is alátámasztani. Borzongató logikájú fejtegetéseiben épp Razin alacsonyodik végtelenen önzővé. Mert kivételes magatartását szűk horizontú nézeti alapjáról csak egyféleképpen értelmezheti: az atamán kizárólag azért vállalkozhat e kétes kalandra, mert neki már nem kedves a saját élete. Megfordítja tehát a valóságos értékrendet: a páratlan önzetlenségű ember nála olyan szélsőségesen cinikus és felelőtlen egoistává alakul át, aki — abnormális hajlamainak korlátlan kiélése végett — mások, tömegek életét kockáztatja. Főlényesen magabiztos ítélete híven mutatja, hogy az öntudat méltó kontrollja nélkül marad, így aránytalan hatalmat nyerő partikularitás minden nagyságot, minden kivételest önnön szintjére süllyeszt. Sőt: magánál alacsonyabb rendűnek ítél. Frol, a hajdani jóbarát szükségképp válik Razin egyik legcélratörőbb, legkönyörtelenebb elveszejtőjévé.

A kibomló szabadságmozgalomnak Frol *eleve* teljes kudarcot jósol, s úgy *tűnhet*, neki volt igaza, hiszen a tragikus végkifejlet *látszólag* az ő kételyeit — a totális hiábavalóság álláspontját — hitelesíti. De az igazság fölénye valóban *csak* látszólag övé. Mert, természetesen, szó sincs itt arról, hogy az atamánál mélyebben és alaposabban — felelősebben — felmérte volna az ügy perspektíváit. Frol ugyanis a konkrét helyzettől függetlenül, *eredendően* reménytelennek ítél mindenféle harcot a fennálló elnyomó hatalommal szemben, mivel — középponti érvként — a küzdelem végigvitelére hivatott népet *végzetszerűen* mozdulatlanak, béklyózó konvenciók engedelmes rabjának tekinti. Razin szárnyaló meggyőződése ezzel épp ellentétes: az embertelen, megalázóan igazságtalan viszonyok ellen lehet — és kell is — lázadni. Azoknak, akiknek már nincs vesztenivalójuk, mert már mindent elvesztettek tőlük, nincs más útja, mint a szabadság kivívásának kísérlete. Razin bizonyos abban, hogy sokak — a „szabad emberek” — követik majd. S e „szabad emberek” küzdelme a bukás ellenére sem lehet hasztalan, hiszen a történelmi fejlődés legemberibb alternatíváit ezek a harcok bontakoztatják ki, valóra váltásukat az ilyen — s ehhez hasonló — mozgalmak szolgálják. Frol tamaskodó, végső kérdésére — mi értelme volt hát? — Razin öntudattal felelheti: „Szabadságot adtam”... Valóban ezt adott. Mert az elbukott *igaz* ügy példává magasodik, hatása épp azon konvenciókat, normákat gyengíti, amelyek szolgásgára próbálnak nevelni, s amelyeket Frol fátumszerűeknek vél. Nem, a bukás nem a humánus és felelős cselekvés végzetszerű reménytelenségét

hirdetők jogcíme. Elemi emberiesség és történelmi remény egyaránt azt sugalmazza: a Razinoknak *mindig* igazuk van a Frolokkal szemben.

Razin szűkebb környezetének másik kulcsfontosságú alakja: Matvej Ivanov, az elnyomatás legmélyebb pokolköreit megjáró, egyenes lelkű muzsik bölcselő. A regény eszmei szerkezetében ő képviseli legvilágosabban — a közvetlen súlyos élmények hitelesítő erejével — a legnincstelenebbek, a mindenükből kisémmizett, immár leg-
elemibb joгаiktól is megfosztott parasztok érdekeit. Ő szólaltatja meg panaszait és méltóbb élet iránti vágyait — a tudatos elkötelezettség egyértelműségével. Razin és legközelebbi fegyvertársai, tanácsadói — a fölötte bizonytalan helyzetű Matvej kivételével — valamennyien *kozákok*. A sereg azonban mindenekelőtt *muzsikokból* áll, a küzdelem az ő szabadságukért is folyik. E kettősség pedig a mozgalom egészé-
nek menetét meghatározza: ellentmondásos, konfliktusokkal teli viszonyuk kiáltó megoldatlansága, a kozák—muzsik szövetség rendkívüli gyengesége a szabadságharc bukásának egyik legmélyebben — és legmegrendítőbben — ábrázolt előrevetítője. S jóllehet, a regény cselekményének fősodrában mindvégig a kozákok színes, har-
sány csoportja áll, mégis folyvást kétségtelen számunkra, hogy az ügy bukásának nem a büszke doniak, hanem a végső reményükben megcsalatott muzsikok a leg-
nagyobb, az igazi vesztesei...

A kozákok és a muzsikok közötti társadalmi különbség — csupán utalni kívá-
nunk erre — történelmi gyökerű. A feudális orosz államban a kozákság viszonylagos önállósággal rendelkezett, s törvényszerű belső rétegződésük — „házasokra” és „ron-
gyosokra” való bomlásuk — ellenére is sokáig őrizték privilégiumok táplálta elkülö-
nültségüket, eszményeik és hagyományos értékeik egységteremtő erejét. Függetlenségük e valóságos fedezete és mítosza következményeképp a kozákok fogékonyak vol-
tak a cselekvésre sarkalló szabadságeszmények iránt. Nem véletlen tehát, hogy a Razin mozgalmát követő újabb nagy parasztfölkelés vezetője — a Puskin történelmi regényében (*A kapitány leánya*) is megörökített Jemeljan Pugacsov — *ugyancsak* doni kozák volt. S Gogol, kiváltképp a *Tarasz Bulba* című híres, jelentékeny hatású elbeszélésében, szintén a militáns szabadságszeretetet, a kollektív hősiességet emeli a kozákság meghatározó közösségi sajátosságává, történelmileg korántsem alaptalana-
lul. De említhetnének Tolsztoj kozákszemléletének hasonló meggyőződését is. Más-
felől viszont a kivételes társadalmi helyzet — fokozatosan — olyan fölülnytudat ki-
alakulásához vezetett, amely a kozákság jelentős részét mind határozottabban szembe-
fordította a progresszív törekvésekkel. E történelmi konfliktus, az ukrán hoholok és orosz muzsikok iránti ellenszenv újatermelőinek utolsó képviselőire majd a *Csendes Don* kozákjainak sorában lehelhetünk. Nagy regényfolyamában épp Solohov ábrázolja a kozák fölény mítoszában és éltető társadalmi közegének egyéni tragédiákon át
vivő szertefoszlását.

Suksin műve a kozákság e kettős arculatának, ellentmondásokban bővelkedő tár-
sadalmi szerepének geneziséjét bontja ki, a történelmi perspektívák, a majdani kon-
fliktusok ismeretének és jelzésének „szükségszerű anakronizmusával”. Kornyej Jakov-
lev, a doniak katonai atamánja a cárral és a bojárokkal való kiegyezés feltétlen hí-
veként a hozzájuk szökött jobbágyok kiadatásától sem riadna vissza, Razin vállalko-
zását pedig élesen elítéli, felelőtlenségnek, a doni érdekekkel ellentétesnek minősíti. A kozákok függetlenségét tehát a cári hatalom iránti lojalitással kívánja megvásá-
rolni. De ennek a „szabadságnak” — Razin világosan látja ezt — súlyos ára van: a „toprongyosok” ügyének teljes feladása. Kornyej Jakovlev számára a szabadság egyenlő a doniak — folytonos kompromisszumok biztosította — viszonylagos, szigorú feltételekhez kötött önállóságával, mások rovására élvezett előnyeivel. Razin értel-
mezésében a szabadsághoz *mindenkinek* — a „toprongyosok” tömegének is — elemi joga van. Az elnyomókhöz való hűséggel megvett függetlenség: látszat csupán, mely a kiszolgáltatottság elismerését leplezi. Mert a kozák szabadság elválaszthatatlan az egész nép szabadságától: igazi, eszményien teljes csak ezen belül lehet. S a dicső, méltó büszkeséggel emlegetett hagyományok Razin szerint épp arra köteleznek, hogy a *mások* szabadságáért is áldozatokat vállaljanak, hogy kivételességüket *ezzel* bizo-
nyítsák.

Razin kozákjai — az egész nép ügyét felvállalva, a nép nélkülözhetetlen támogatásával — valóban a kollektív szabadságért küzdenek, küldetésvállalásuk legtisztább esélyeiket teljesíti ki, függetlenül a harcukat mindvégig jellemző ösztönösség mozzanataitól. A fölénytudat veszedelmes következményeitől azonban már ők sem mentesek. Razin önfeláldozó, becsületesen helytálló alvezérei is végeredményben alacsonyabb rendű embernek tekintik a muzsikot. Mélyen megvetik az okos Matvej, jóvátehetetlenül sértő számukra, hogy „egy muzsik” ad tanácsokat nekik, kozákoknak. Sőt, bírálni merészezi őket. *Irracionális* gyűlöletükkel szemben Matvej törvénytörően, eleve tehetetlennek bizonyul, hiszen a meggyőzés valamennyi *racionális* érve szétpattan a makacs előítéletek falain. Nehéz sorsának végkifejlete mélyen megrázó: a kozákok — mert *túl okos volt* — orvul meggyilkolják. Tettük történelmi méretű tragédiát jelez: a kozákság és a muzsikok útjának — vélt és valóságos érdekeinek — később egyértelműsödő szétválását. Matvej végső szavai — „Becsaptátok az embereket...” — a jövőt is előlegzik. A népből, a parasztság soraiból kinövő kozákság elpártolásának, a nép magára hagyatottságának fájdmát.

Matvej szavainak, tanácsainak pótolhatatlan értékét egyedül Razin érti meg. Az atamán emberi és vezéri nagyságát egyként bizonyítja, hogy fokozatosan leküzdí kezdeti előítéleteit, s nem az ágrólszakadt muzsikot, hanem mindenekelőtt a közös ügy odaadó és bölcs hívét látja benne. Közeledésük története: Razin eszmei fejlődésének, tudatossága mélyülésének folyamata. Kapcsolatuk távolról sem konfliktusmentes: legtöbb vitájuk épp abból ered, hogy Matvej folyvást a kozák fölénytudatot próbálja megszüntetni, ezáltal a küzdés tudatosságát és *össznépi* jellegét kívánja erősíteni. S mivel a céltudatos kozák—muzsik szövetség és mozgalom objektív létérdeke lett volna, ezért az ő nézetei képviselik a teljesebb történelmi igazságot — gyakran még Razin elképzeléseivel szemben is. Mert az atamán nem akarja — s ha akarná, akkor sem tudná — feladni a kozákok iránti végzetesnek bizonyuló elfogultságát.

Matvejnek nincs igaza, amikor a szimbirszki vesztes csatából társaival elmenekülő, súlyosan megsebesült Razint, kétségbeesés diktálta indulatos szavakkal, már-már árulónak bélyegzi. Az atamán tettét ugyanis egyedül a mielőbbi újrakezdés szándéka irányította. De fájdalmasan igaza van abban, hogy az ügy méltó folytatásának konkrét lehetőségeit immár nem a Donnál, hanem a Volgánál, a paraszttömegek táborában kell — kellene — keresni. Razin elszántan ragaszkodik övéihez: „kozákok nélkül nem sereg a sereg”. Érve megfontolandónak tűnik, hiszen a kozákok harci tapasztalataira égető szükség volna. Matvej azonban már világosan látja: a Donnál többé nem a „bátyuska”, hanem Kornyej Jakovlev az úr. Razinban — szép illúzióként — még mindig a szabadságért semmilyen próbától vissza nem riadó kozákság eszményi képe élt. Még nem adta föl a kozákok vezette egyetemes népi fölkelés reményét. Eleven hite először — de alapjaiban — Matvej elvesztésekor rendül meg. Jóllehet, kapkodó és erőtlén kísérletek sorát teszi még a mozgalom felélesztésére, de ezt a döbbenetet többé nem heveri ki. Sejtí, hogy e tragikus epizód: a vég kezdete.

A kozákokra számító Razin egyre magánosabbá válik, az események menete Matvej korábbi szavait igazolja: „te sereg nélkül, a sereg meg nélkülöd”. Razin mégis a doniakhoz indul, de immár a leszámolás megmásíthatatlan szándékával. Kornyej Jakovlevet és társait kívánja megbüntetni, mert bizonyos abban, hogy a nép ügyével együtt a kozákság elemi küldetését is elárulták, megcsúfolták. Igazságosztó tervének kudarca után a végső próbatételre, a halál méltó fogadására összpontosítja erejét. S utolsó gesztusa is kivételes egyéniségének töretlenül megőrzött lényegét mutatja föl. Mert a felnégyeltetés pokoli kínjai közepette sem magára — a saját embertelen gyötrelmeire — figyel: elcsukló szavaival öccsét vigasztalja, neki kíván erőt adni, hogy könnyebben viselhesse el a reá is váró szörnyű fájdmákat. Így válik maradéktalanul teljessé a másokért csatázó élet katartikus erejű példázata.

Razin alakja — példaszerségéhez híven — messzemenően rendkívüli, orientáló érvénye, hatása ebben rejlik. Mégsincs benne semmiféle szobormerevség, feltétlen

nagysága korántsem rideg föntségű, nem életidegen. Ellenkezőleg: nagyon is földközeli, emberarcú. Őt — Matvej szavaival — mindenekelőtt „szeretni kell”. Épp ez az érzelmi bensőség, teljes együttérzés jellemzi folyvást az író ábrázolásmódját, hőiséhez fűződő viszonyát is, meghitt közvetlenségűvé hangolva a regény narrációját. S a gyarlóságaival vívódva szembenéz, szárnyaló eszményeit nyers szenvedélyekkel elegyítő, gyöngéd és kegyetlen, meg-megtorpanó, de a magasabb emberség — az ügy — céljait szüntelen újravállaló Razin iránt az olvasó sem maradhat közönyös, felfokozott életintenzitása őt is magával ragadja. Matvejnek igaza van: Suksin Sztjenkáját nem lehet nem szeretni.

A regény kegyetlen világba vezet bennünket: könyörtelen mézszárlások, vérboszszúk, elszabadult indulatok, a brutalitás szélsőséges változatai — mindkét oldalon. De a nincstelenekek megnyomorító bojárók, a muzsikok ezreit kivégeztető-megcsontkíttató cár és az ellenük lázadó kozákok, parasztok kegyetlensége korántsem azonos erkölcsi tartalmú: a közöttük levő viszony ugyanis alapvetően *kauszális* természetű. Razin tehát — az elnyomottak mindenkori *erkölcsi fölényére* utalva — joggal mondhatja a kozákok kíméletlenségén megdöbbenő Lvov hercegnek: „Te a tiéidet sajnálsz, én az enyéimet. Hány van itt? — mint csepp a tengerben. Hát ti hányat irtotattok, hányat zsigereltetek ki, hányat tettetek földönfutóvá... És még azt kérdezted, hogy dönthettem így. *Ti döntöttetek*” (magunk kiemelése). Az atamán tudván tudja, hogy az igazságtalanság megszüntetése, a szabadság kivívása — az emberiség ideáinak érvényesítése — öldöklő küzdelmeket követel, antihumánus itt az elnyomók iránti szánalom és méltányosság volna. De a nyilvánvalóan *fölösleges* vérontásra nincs semmiféle mentés, semmiféle erkölcsi fedezet. Razin tehát vétkezik, amikor — elvakult haragjának engedelmeskedve — ártatlanokat is kivégeztet. Ezt a tettet a bojárók kegyetlenségére apellálva sem lehet elfogadni, elfogadtatni. S az erkölcsi botlás, miként Suksin híven jelzi, *politikai hiba* egyben: az atamán kegyetlensége — a megkínzott bojárók iránt ébresztve szánalmat — az ingadozókat az ügy ellen hangolhatja. A mozgalomhoz egyedül méltó humánus szükségletét és lehetőségét ismét Matvej képviseli, aki könnyes szemmel kér — hasztalan — kegyelmet a halálra ítélt bojárgyermek számára.

A mű Suksin *plebejus elkötelezettségének* legátfogóbb eszméit teljesíti ki, melyektől idegen mindenféle provincializmus és romantikus mitizálás, hiszen fedezetük lényegét a történelmi haladásban kikkristályosodó egyetemes értékek alkotják. A regény kozákjai és földönfutó muzsikjai az emberi nem egészének legszebb esélyeiért harcolnak. Mert — Juhász Ferencet idézve — „a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!” (*Magvető*.)

BALOGH ERNŐ

A művészi fejlődés útjai

Magyar irodalomtörténeti, kritikai és művészettörténeti tanulmánygyűjtemény jelent meg orosz nyelven a moszkvai *Progressz* Kiadónál egy nagy sorozat, az *Irodalmi és művészeti kritika a szocializmus országaiban* köteteként. Címe: *A művészi fejlődés útjai*. A gyűjteményes könyv anyagát ismert magyar irodalomtörténészek, kritikusok, művészettörténészek írásaiból és a magyar kulturális élethez kötődő dokumentumokból *Jurij Pavlovics Guszev*, a kiváló hungarológus válogatta.

Bévezető tanulmányában J. P. Guszev hangsúlyozza, hogy a szocialista kultúrpolitika az irodalmi és művészeti kritikát mint a szellemi élet fontos ideológiai tényezőjét tekinti és értékeli. Petőfiről, Adyról, József Attiláról szólva leszögezi